

7. Systém českých samohlásek (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

Cílem kapitoly je poskytnout studentům základní přehled o systému českých samohlásek, které tvoří jádra českých slabik.

Průvodce studiem

V této kapitole se zaměříme na samohlásky, tedy znělé tóny, které tvoří v češtině základ slabik. Přítomnost samohlásek v jazyce je nutností, tvoří základy slabik a umožňují snadnou artikulaci.

Základní terminologie

Vokály, vokalický trojúhelník, vokály v centru a periférii, apertura, labializace

7. 1 České samohlásky ↑

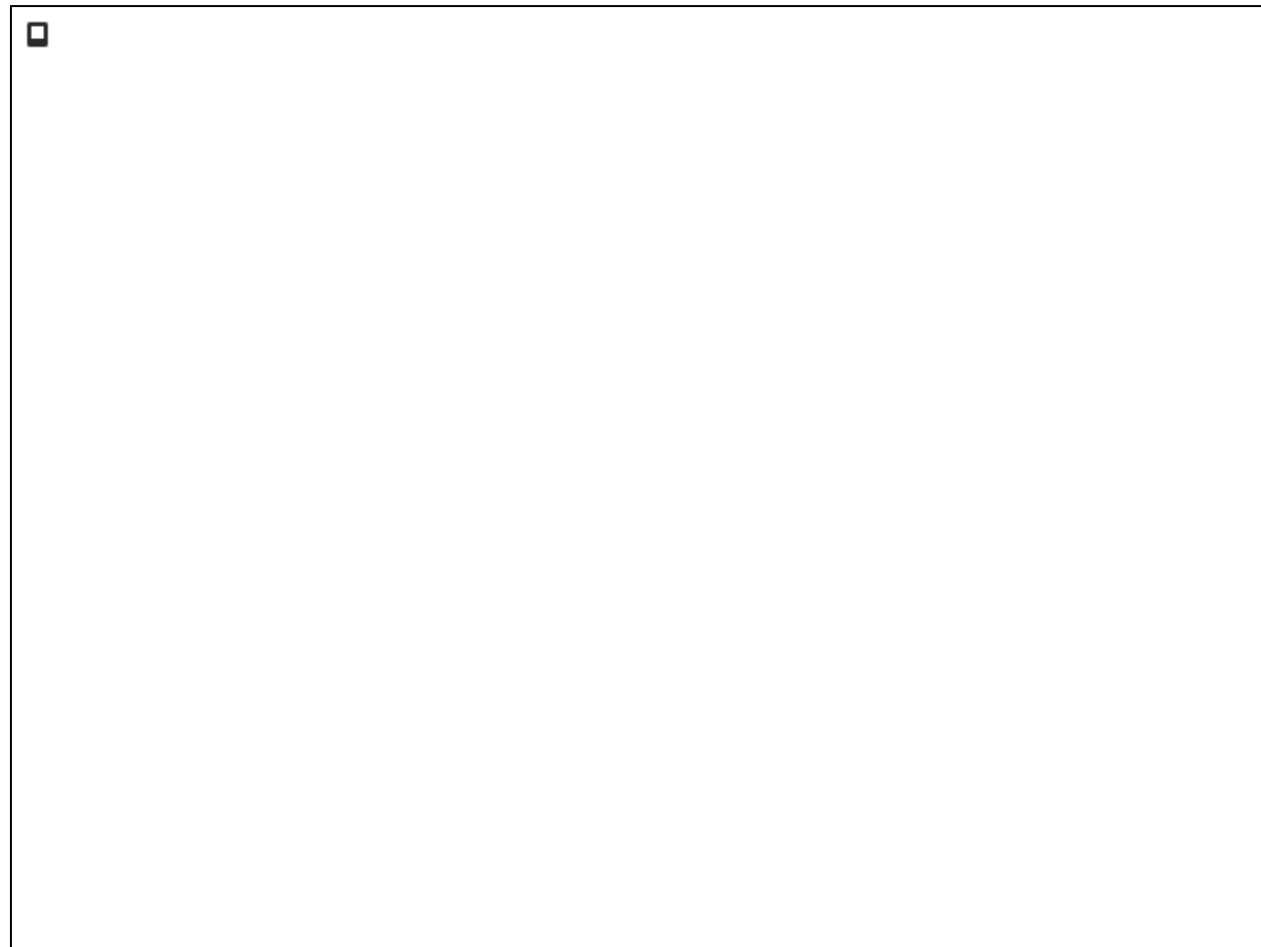
Všechny samohlásky jsou svou povahou znělé. Protože se dají „zpívat“, označujeme je také jako tóny, odborně pak jako vokály.

Do systému českých samohlásek patří:

- a. 5 krátkých samohlásek: a, e, i, o, u,
- b. 5 dlouhých samohlásek: á, é, í, ó, ú.

Protiklady typu *a/á, i/í* apod. tvoří v češtině fonologicky relevantní korelaci kvantity (*dal/dál, píle/pile*). To znamená, že délka samohlásky rozlišuje význam jinak stejných slov. Samohlásky jsou hlásky tónové. Podstata jejich tvoření spočívá v apertuře, tj. ve *stupni otevřenosti* (*i = zavřené, e = polootevřené, a = otevřené*), což znamená, že při jejich artikulaci se výdechovému proudu nestaví do cesty žádná překážka (přehrada). Tradičně lze jejich artikulační vlastnosti vyjádřit vokalickým trojúhelníkem (Hellwagův trojúhelník, 1781). V rámci tohoto schématu se bere se v úvahu horizontální a vertikální pohyb jazyka a zaokrouhlení rtů neboli labializace.

Při artikulaci samohlásek je aktivním orgánem jazyk, který se z klidového postavení pohybuje dopředu a dozadu, nahoru a dolů, čímž se rezonanční prostor úst a hrdla modifikuje.

Základní samohláskou v češtině je A. Jazyk je při artikulaci této hlásky přibližně uprostřed dutiny ústní, proto se A označuje jako střední vokál. Od A vybíhají 2 řady vokálů - přední a zadní. Mezi přední vokály patří E a I, mezi zadní vokály O a U. U předních vokálů se jazyk posunuje ze základního postavení dopředu vzhůru, ústa se při tom zavírají, rty se zužují. U zadních vokálů se pak jazyk posunuje dozadu s postupným vyklenováním, čímž se vytvářejí hluboké tóny.

Podle sluchového dojmu lze dělit samohlásky na vysoké (*i/í, e/é*) a hluboké (*u/ú, o/ó*). Dalším kritériem stratifikace vokálů je dělení dle délky hlásek (kvantity). Dlouhé vokály trvají přibližně 2x déle než krátké.

7. 2 Vokály v centru a periférii ↑

Vokály lze také rozdělit podle toho, jak často se v systému využívají (jsou v centru), případně zda se užívají minimálně (periferně). Podle tohoto hlediska lze za vokály v centru považovat zejména *i, í, e, é, a, á, o, u, ú*. Zcela periferní je vokál *ó*, který má fonologickou funkci jen u přejatých slov (*domu vs. dómu*) nebo je signálem exprese (*moře vs. móře peněz*). V hovorové češtině se na periférii postupně dostává také vokál *e*, který je

nahrazován *i* (*polévka/polívka, ulétnout/ulítnout...*).

Z hlediska četnosti (frekvence užívání) jsou krátké hlásky mnohem častější než dlouhé (78 % hlásek krátkých : 22 % dlouhých), nejfrekventovanější jsou *e* a *o*. Krátké vokály mají větší kombinační schopnosti než dlouhé.

V češtině se také vyskytují dvojhlásky (diftongy). Typickým diftongem je dvojhláska *ou*. Ve slovech přejatých a v některých citoslovcích se nacházejí ještě *au* a *eu*.

Otázky k zamyšlení

1. Najděte příklady slov s vokály, které jsou v systému vytlačovány jinými. Využijte i možnosti nespisovné češtiny (*malého/malýho, mladého/mladýho* apod.).
2. Uveďte příklady slov s vokály, které prošly vývojově procesy monoftongizace a diftongizace.

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

PALCOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny* 1. Vydání Praha: Karolinum, 1994

KOPECKÝ, K. *Web based training - prezentace přednášek Fonetika a fonologie*. Online: <http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online: <http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.

